

Mladen Popović

De Dode Zeerollen, de Bijbel en gezaghebbende geschriften in het vroege Jodendom

Het Groningen Qumran Instituut Symposium 2008

Het recente onderzoek naar de geschiedenis van de Bijbelse canon laat een verschuiving zien van een min of meer statisch idee van canonisatie naar een procesmatige opvatting (*canonical process*). Tot voor kort werd aangenomen dat de omvang en de precieze tekst van de Hebreeuwse Bijbel halverwege de eerste eeuw na Christus, tegen het einde van de Tweede Tempelperiode, vastlag. Deze tekst was maatgevend, zowel in ritueel en ethisch als in leerstellig opzicht. Daartegenover stelt het concept van *canonical process* dat er op dat moment nog geen canon was, omdat het proces van canonvorming nog bezig was. Het onderzoek naar de Dode Zeerollen heeft een cruciale rol gespeeld bij deze paradigmaverschuiving. In het nieuwe concept van *canonical process* vormt de notie van 'gezaghebbende geschriften' (*authoritative scriptures*) een belangrijk, maar nog onvoldoende doordacht element.

Op 28 en 29 april 2008 organiseerde ondergetekende namens het Qumran Instituut van de Groningse Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap een internationaal symposium met het doel om deze notie aan de orde te stellen aan de hand van concrete teksten en groepen van teksten: *The Authoritativeness of Scriptures in Ancient Judaism: The Contribution of the Dead Sea Scrolls and Related Literature*.

De Dode Zeerollen

De Dode Zeerollen zijn Joodse manuscripten uit de periode voor en ten tijde van Jezus (derde eeuw v. Chr.– eerste eeuw n. Chr.). Ze zijn tussen 1947 en 1956

ontdekt in elf grotten in de directe omgeving van Qumran nabij de Dode Zee. Van de tienduizenden fragmenten zijn meer dan negenhonderd manuscripten gereconstrueerd.

In Qumran woonde waarschijnlijk een Joodse religieuze gemeenschap van voornamelijk mannen, die ervan overtuigd waren dat het einde der tijden spoedig zou aanbreken en dat zij, de zonen van het licht, tot de uitverkorenen behoorden. Toen hun nederzetting werd bedreigd, hebben ze hun geschriften in kruiken gestopt en in grotten dicht in de buurt verborgen. Heel verstandig achteraf, aangezien Qumran door de Romeinen volledig werd verwoest in 68 n. Chr. tijdens de Joodse oorlog tegen Rome.

De Dode Zeerollen bevatten onschatbare, nieuwe informatie over de Joodse geschiedenis en cultuur voor een periode waarin belangrijke kenmerken van Jodendom en Christendom werden gevormd. Ze bieden ons direct inzicht in de teksten die voorhanden waren en welke zaken van belang werden geacht. Ze getuigen niet alleen van wat een wellicht kleine groep als de gemeenschap van Qumran dacht, maar geven ook inzicht in vele aspecten van het vroege Jodendom in bredere zin. Dat komt door de samenstelling van de gevonden teksten.

Van de meer dan negenhonderd gereconstrueerde teksten zijn er ruim tweehonderd Bijbelse manuscripten. Het merendeel van het gevonden materiaal is niet-Bijbels en van grote betekenis om vele zaken te laten zien die niet in de Bijbel staan. Veel van de niet-Bijbelse teksten werden ook door Joden gelezen die niet tot de gemeenschap van Qumran behoorden.

De Bijbelse manuscripten zijn van belang voor de bestudering van de tekstuele overlevering. Vóór de vondst van de Dode Zeerollen stamden de oudste manuscripten van de Hebreeuwse Bijbel uit de Middeleeuwen (de Masoretische traditie). Met de vondst van de rollen kunnen wetenschappers een sprong van ruim duizend jaar terug in de tijd maken. Enerzijds is de tekstoverlevering van de Masoretische traditie betrouwbaar gebleken. Anderzijds laten de Dode Zeerollen zien dat er ook andere gezaghebbende teksttradities waren. Deze tekstuele pluriformiteit van het verleden is ook van belang voor hedendaagse exegese en theologie.

De niet-Bijbelse manuscripten worden gewoonlijk verdeeld in sektarische en niet-sektarische teksten. Sektarische teksten zijn door de gemeenschap van Qumran zelf geschreven. Het gaat dan bijvoorbeeld om de *Regel van de Gemeenschap* (in verschillende versies gevonden in de Grotten 1, 4, 5 en mogelijk 11), sektarische exegese zoals de *Pesharim* op profetenboeken en de Psalmen en sektarische lofliederen (de *Hodayot*). De niet-sektarische teksten zijn zeer divers qua genre. Het gaat om wijsheidsteksten, poëtische teksten, teksten over de eindtijd, magische en astrologische teksten, kalenderteksten. En er zijn ook veel teksten gevonden die dicht bij de Bijbelse tradities staan en die door veel wetenschappers herschreven Bijbel of Schrift worden genoemd. Het spannende aan deze teksten is de diversiteit en creativiteit die ze laten zien in de omgang met Bijbelse tradities.

Canonisatie en de Dode Zeerollen

Voor de ontdekking van de Dode Zeerollen in de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw, maar ook nog lange tijd daarna, was de gangbare opvatting dat de traditionele driedeling van de Hebreeuwse Bijbel (Wet, Profeten en Geschriften) een weerspiegeling was van een chronologisch, lineair proces van canonisatie in drie stappen. De boeken van de Wet (Pentateuch) zouden dan

rond 400 v. Chr. canoniek geworden zijn, de verzameling van de Profeten tijdens de derde eeuw v. Chr. en de Geschriften tegen het einde van de eerste eeuw n. Chr. tijdens de zogenaamde synode van Yavneh.

Dit oudere onderzoek heeft een aantal vaste uitgangspunten. Er was een lijst van boeken die vaststond en bekend was. Vele boeken buiten de canon waren bewust uitgesloten. De bewoording van de boeken (de tekst) stond vast. En boeken van auteurs na Ezra konden niet als Schrift (deel van de canon) aangemerkt worden. Deze opvatting is van verschillende kanten aangevochten. De Dode Zeerollen spelen daarbij een belangrijke rol. In de eerste plaats tonen de rollen aan dat de tekst van 'Bijbelse' teksten die volgens het oude paradigma al gecanoniseerd waren, nog niet vastlag. De 'Bijbelse' teksten werden op verschillende manieren bewerkt en herschreven tot in de eerste eeuwen van onze jaartelling. De handschriften laten een glijdende schaal zien van revisies, die uiteenlopen van kleinere en grotere veranderingen (herschreven Schrift), tot volledige herschrijvingen van 'Bijbelteksten' (in zogeheten para-Bijbelse teksten). Bovendien woedt er een discussie over de vraag welke teksten nog Bijbels genoemd kunnen worden en welke niet.

Ten tweede wekken de Dode Zeerollen de indruk dat teksten die later niet in de canon opgenomen waren – zoals *Henoch* of *Jubileën* – meer gezag hadden dan andere teksten die wel in de Bijbel opgenomen zijn – zoals *Kronieken* of *Esther*. Om deze reden hanteert men tegenwoordig liever de term *authoritative scriptures*.

Ten slotte vormen de Dode Zeerollen, indien opgevat als de restanten van de bibliotheek van een religieuze groep in Qumran, een ongekende gelegenheid om de relatie te bestuderen tussen een specifieke collectie teksten en een concrete Joodse religieuze groep van rond het begin van onze jaartelling. Nu bijna al de teksten uit deze bibliotheek zijn gepubliceerd, kan veel beter onderzocht worden welke teksten voor op zijn minst één Joodse groep gezaghebbend waren.

Gezag en gezaghebbende geschriften

Het verschijnsel van gezaghebbende geschriften speelt een belangrijke rol in het recente onderzoek naar de canonvorming van de Hebreeuwse Bijbel. Maar wat wordt ermee bedoeld? Wat zijn gezaghebbende teksten en tradities, voor wie gelden die als gezaghebbend, met betrekking tot wat, hoe wordt gezag gecommuniceerd en hoe wordt aan nieuwe interpretaties en openbaringen gezag toegekend?

Het symposium heeft ertoe bijgedragen beter zicht te krijgen op verschillende opvattingen over welke teksten gezaghebbend waren en welke strategieën gebruikt werden om gezag toe te kennen en bevestigd te krijgen. Dit heeft tot nieuwe inzichten geleid die niet alleen uitgewerkt werden op het particuliere niveau van specifieke teksten en auteurs, maar ook in meer algemene zin tegen de achtergrond van een historische context waar verschillende parameters de literaire en intellectuele creativiteit en omgang met gezag en gezaghebbende tradities bepaalden. Ook is nieuw licht geworpen op de laatste fases van de totstandkoming van de Hebreeuwse Bijbel.

Ik zal twee concrete voorbeelden kort uitlichten. Ten eerste, in Qumran was de 'stem van de Leraar der Gerechtigheid' gezaghebbend. Aan hem was de ware interpretatie van profetische teksten rechtstreeks geopenbaard. Dit stelde hem in staat om op te treden als profeet. Ook nieuwtestamentische auteurs gebruikten een soortgelijke strategie. Op die wijze werden nieuwe openbaringen na

de tijd van Ezra wel degelijk voor mogelijk gehouden in het vroege Jodendom. Leidinggevende figuren hadden de sleutel tot de juiste interpretatie van gezaghebbende geschriften in handen. Dit bevestigde niet alleen het gezag van al bestaande teksten, maar bracht ook allerlei nieuwe, gezaghebbende literatuur voort. Een harde grens tussen openbaring en exegese werd niet gemaakt.

Ten tweede, dé Bijbel bestond 2000 jaar geleden nog niet. Er was geen afgesloten lijst van gezaghebbende boeken waarvan de tekst vastlag. Dat is een anachronisme voor de tijd van Jezus. Ook het fenomeen van tekstuele standaardisering is van latere datum. De definitieve vorm van afzonderlijke Bijbelboeken was nog in wording. Juist hier bieden bepaalde Qumranteksten bijzonder materiaal voor tradities die de definitieve vorm van een Bijbelboek mede kunnen hebben bepaald. In het geval van het Bijbelboek *Ezechiël* bijvoorbeeld, een profeet uit de zesde eeuw v. Chr. In Qumran zijn zogenaamde Pseudo-Ezechiëlteksten (tweede tot eerste eeuw v. Chr.) gevonden waarin de profeet gesprekken met God voert. Sommige stukken zijn duidelijk op het Bijbelboek gebaseerd, ander materiaal niet. Kenmerkend voor de Pseudo-Ezechiëlteksten uit Qumran is dat ze de boodschap van de profeet sterk apocalyptisch en eschatologisch interpreteren en presenteren. Eenzelfde perspectief zien we in de Oudgriekse vertaling, die op een andere Hebreeuwse teksttraditie teruggaat dan die van de Masoretische traditie. In de Masoretische tekst, die in onze Bijbels staat, is juist de mogelijke apocalyptische en eschatologische betekenis van Ezechiël afgezwakt. Interessant is dat de uiteindelijke vorm van de Masoretische tekst contemporain of zelfs van latere datum is dan de Pseudo-Ezechiëlteksten uit Qumran en de Oudgriekse vertaling. We hebben hier te maken met verschillende interpretaties en tradities van de profeet Ezechiël die elkaar beïnvloed en op die wijze de uiteindelijke vorm en boodschap van het Bijbelboek medebepaald hebben. Maar er waren dus verschillende teksten van Ezechiël in het vroege Jodendom in omloop die voor verschillende levende gemeenschappen gezaghebbend waren. De Masoretische tekst in zijn uiteindelijke vorm dateert niet uit de zesde eeuw v. Chr. maar is later verder bewerkt. Deze pluriformiteit van tekst en interpretatie is niet alleen van historisch belang. Exegetisch en theologisch is het de vraag welke tekst vandaag de dag uitgelegd en welke interpretatiemogelijkheid benadrukt wordt. De historische pluriformiteit is een uitdaging voor het heden.

www.rug.nl/qumraninstitute

Dr. Mladen Popović is Bijbelwetenschapper en Qumran-specialist. Hij is postdoc onderzoeker aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen en geeft leiding aan het Qumran Instituut. Sinds kort is hij lid van de redactie van Theologisch Debat.